Leve de middenschool!

Jan Germen Janmaat

Hoe kan onderwijs de sociale cohesie in de samenleving bevorderen? Dit is een vraag die wetenschappers en politici al decennia bezighoudt. Conservatieven zijn geneigd het antwoord in normen en waarden te zoeken: om de verloedering te keren moet het onderwijs weer worden gericht op het bijbrengen van normen van goed burgerschap. Volgens anderen ligt de oplossing in het verhogen van het opleidingspeil van de bevolking als geheel. Hoger opgeleiden zijn immers over het algemeen verdraagzamer, minder vaak werkeloos en minder crimineel dan lager opgeleiden.

In ons nieuwe boek ***Education, Equality and Social Cohesion*** (zie onder) wijzen wij er echter op dat de ***verdeling*** van kennis en vaardigheden in de bevolking minstens zo belangrijk is. Hoe ongelijker deze verdeling, hoe meer de sociale cohesie in een samenleving er onder lijdt. Gemengde scholen waarin getalenteerde leerlingen sociaal zwakkere leerlingen kunnen bijstaan blijken de beste garantie te bieden tegen onderwijsongelijkheid. Onze boodschap is dan ook helder: haal de middenschool uit de kast.

Sociale cohesie

We hebben allemaal wel een vaag idee wat onder sociale cohesie moet worden verstaan. Het heeft iets te maken met criminaliteit, rekening houden met elkaar, op elkaar letten, en een zekere mate van eensgezindheid en verbondenheid. Een teveel aan eensgezindheid is ook niet goed, want dat neigt naar een totalitaire samenleving waar andersdenkenden worden vervolgd. Een welgeordende samenleving lijkt dus het midden te houden tussen anarchie en opgelegde uniformiteit. Er zijn conflicten, maar die worden vreedzaam beslecht en er heerst een prettig leef- en werkklimaat.

Dat sociale cohesie een kenmerk is van de samenleving als geheel lijkt een open deur, maar er zijn genoeg wetenschappers waarbij dit kwartje niet valt. Vertegenwoordigers van de ***social capital theory***, zoals Robert Putnam, denken bijvoorbeeld dat het allemaal wel goed komt als mensen zich organiseren op lokaal

niveau. Het maatschappelijk middenveld als oplossing van alle problemen: precies in het straatje van het CDA. Maar het is niet zo dat samenlevingen met een actief lokaal verenigingsleven op nationaal niveau meer cohesie of harmonie vertonen dan samenlevingen met een zwak verenigingsleven. De Verenigde Staten combineren bijvoorbeeld een sterk maatschappelijk middenveld met een gering vertrouwen in medeburgers en hoge criminaliteitscijfers, terwijl in de Scandinavische landen het omgekeerde het geval is. In Noord-Ierland zijn de banden binnen de religieuze gemeenschappen zeer hecht, maar de Noord-Ierse samenleving is als geheel nou niet bepaald harmonieus te noemen. Vormen van zelforganisatie en harmonie op lokaal niveau blijken dus niet zomaar naar het nationale niveau te kunnen worden vertaald.

Op grond van analyses van verschillende databases kunnen niettemin een aantal kerneigenschappen van sociale cohesie worden geïdentificeerd: vertrouwen in de medeburger, vertrouwen in instituties, een lage criminaliteit, en normen van goed burgerschap, gemeten aan de hand van opvattingen over belastingontduiking en betalen voor openbaar vervoer.

Onderwijs en sociale cohesie

Zoals gezegd kan onderwijs op drie manieren de sociale cohesie beïnvloeden: via het algemene opleidingsniveau, via de verdeling van kennis en vaardigheden en via gericht normen-en-waarden onderwijs. In ons boek nemen wij elk van deze drie relaties onder de loep. Verrassend genoeg blijkt het algemeen opleidingsniveau van een land niets uit te maken. De leefbaarheid in landen met een hoog gemiddeld opleidingsniveau is niet beter dan in landen met lagere opleidingsniveaus. Dit lijkt vreemd omdat er op individueel niveau wel een duidelijk verband is: hoe hoger opgeleid iemand is, des te toleranter, trouwhartiger en minder crimineel hij/zij over het algemeen is. Toch zijn er ook voorbeelden uit het verleden waaruit blijkt dat een goed opgeleide bevolking geen garantie biedt voor sociale harmonie. In de jaren dertig stak Duitsland qua opleiding en geletterdheid gunstig af tegen andere landen, maar dat bleek geen afdoende garantie tegen antisemitisme en het aan de macht komen van de Nazi’s. Wat goed is voor een individu (opleiding in dit geval) is dus niet per se goed voor de samenleving als geheel. Eens te meer blijkt dat de samenleving méér is dan de optelsom van individuen en zich volgens eigen wetten gedraagt.

Daarentegen blijkt de verdeling van kennis en vaardigheden onder de bevolking wél een cruciale factor. Hoe schever de verdeling, des te gebrekkiger de sociale cohesie. In gewone mensentaal: in samenlevingen waarbij een kleine groep uiterst

getalenteerden tegenover een grote groep ongeletterden staat, is het niet prettig wonen en werken. Het negatieve verband tussen onderwijsongelijkheid en sociale cohesie blijft bovendien bestaan als gecontroleerd wordt voor inkomensongelijkheid en inkomen per hoofd van de bevolking. Ongeacht het inkomensniveau en de inkomensverdeling blijken landen dus beter de sociale vrede en harmonie te kunnen bewaren naarmate zij een meer gelijke verdeling van kennis en vaardigheden hebben. Opvallend is verder dat de mate van culturele diversiteit van een samenleving niet blijkt samen te hangen met sociale cohesie. Dit strookt niet met de opvatting van met name critici van de multiculturele samenleving dat toenemende diversiteit door aanhoudende immigratie een bedreiging vormt voor de sociale vrede.

Hoe zit het tenslotte met gericht normen-en-waarden onderwijs ? het paradepaardje van het CDA? Het blijkt niet mee te vallen om het netto effect van civics (ruwweg maatschappijleer) te bepalen, deels omdat het moeilijk te scheiden valt van andere invloeden en deels omdat civics vaak versnipperd is over verschillende vakken. Het opvoeden tot goede burgers is immers ook een taak van geschiedenis, maatschappijleer, godsdienst en de literatuurkant van het talenonderwijs. Afgaande op de meningen van leerlingen zelf in een vijftal landen over wat zij van gericht onderwijs geleerd hebben, blijkt dat diverse modules van maatschappijleer op uiteenlopende manieren samenhangen met indicatoren van sociale cohesie, en dat deze relaties per land verschillen. Dit lijkt erop te wijzen dat er geen standaardformule bestaat waarmee alle euvels op het gebied van normen en waarden bestreden kunnen worden. Verrassend is het negatieve verband tussen patriottisme en tolerantie: hoe effectiever de school in het kweken van vaderlandsliefde, des te negatiever denken de leerlingen over immigranten. Of dit een oorzakelijk verband is valt moeilijk vast te stellen. Maar het parallel lopen van patriottisme en onverdraagzaamheid zou op zich al reden tot zorg moeten zijn. Het betekent dat we uiterst voorzichting moeten zijn met het weer invoeren van vaderlandse geschiedenis op scholen ? iets wat op dit moment vurig wordt bepleit door menig Nederlandse politicus.

Schooltypen en onderwijsongelijkheid

Als onderwijsongelijkheid zo ongewenst is, dringt zich de vraag op waar zij vandaan komt. Hier blijkt het specifieke karakter van het onderwijsstelsel een grote rol te spelen. In landen met een middenschool-systeem (***comprehensive schools***) zijn kennis en vaardigheden een stuk gelijkmatiger over de bevolking verdeeld dan in landen met vroege selectie, schoolkeuze en verschillende schooltypen. In West-Europa blijken alleen de Scandinavische landen er een zuivere middenschool erop

na te houden. Daar is de onderwijsongelijkheid dan ook het kleinst. Landen met vroege selectie zoals de Duitstalige landen en de Benelux of met schoolkeuze en grote verschillen tussen scholen zoals Engeland kennen een relatief grote onderwijsongelijkheid. Frankrijk en de mediterrane landen hebben officieel ook een middenschoolsysteem, maar daar wordt het principe uitgehold door interne selectiemechanismen (zitten blijven en het vormen van klassen op basis van leerprestaties). De mediterrane landen scoren dan ook gemiddeld in de OECD-statistieken van onderwijsongelijkheid. Het meest opmerkelijke aan deze statistieken is wel dat de Scandinavische landen niet alleen een gelijkmatige verdeling hebben maar ook hoge totaalscores laten zien in vergelijking met andere landen. Frans onderzoek toont bovendien aan dat getalenteerde leerlingen nauwelijks worden afgeremd als ze in een klas zitten met zwakke leerlingen. Hiermee wordt het fabeltje dat de middenschool talentvolle kinderen in hun ontwikkeling remt naar de prullenbak verwezen.

Concurrentie en sociale cohesie: het Scandinavisch model

Hoe zit het tenslotte met de verhouding tussen sociale cohesie en concurrentie-vermogen? Dit is een vraag die menig beleidsmaker bezighoudt. In de neoliberale optiek zou de overheid zich zoveel mogelijk uit de samenleving moeten terugtrekken om de economie concurrerend te houden. Maar landen waarin dit het geval is staan niet bekend als schoolvoorbeelden van sociale cohesie (de VS en Groot Britannië). Sociale cohesie lijkt juist het meeste baat te hebben bij een sterk sturende overheid die sociaal-economische tegenstellingen dempt. Wat goed is voor het concurrentievermogen lijkt dus niet goed te zijn voor de sociale cohesie en vice versa. Is er een uitweg uit dit dilemma? Bestaat er beleid dat ten goede komt aan beide? Een vergelijking van de verschillende beleidsstrategieen van een aantal landen leert dat die uitweg er inderdaad is. De liberale of Angelsaksische strategie met haar kleine overheid en grote marktgerichtheid is goed voor de economie, maar heeft gebrekkige sociale cohesie als keerzijde. Het sociale marktmodel of Rijnlandse model van Duitsland en Frankrijk biedt mensen voldoende bestaanszekerheid, maar resulteert ook in hoge werkeloosheid en een achterblijvende economische groei.

Het sociaal-democratische model van de Scandinavische landen lijkt als enige de oplossing gevonden te hebben. Dit model weet een sterk sturende rol van de overheid bij het bestrijden van sociaal-economische ongelijkheid te kunnen combineren met concurrentievermogen, economische groei en lage overheidstekorten. De sleutel blijkt te liggen in een activerend arbeidsmarktbeleid gericht op voortdurende omscholing en maximale participatie van vrouwen. Onze

boodschap aan Europese beleidsmakers is dus: leer van het Scandinavische model als ***best practice*** en bekijk welke onderwijs- en arbeidsmarktstrategieën je kunt overnemen. De ten onrechte verguisde middenschool moet bovenaan het lijstje staan.

Jan Germen Janmaat is onderzoeker aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Dit stuk is gebaseerd op het onlangs verschenen boek Education, Equality and Social Cohesion: A Comparative Analysis ***(Palgrave Macmillan) dat hij schreef samen met Andy Green (Institute of Education, London) en John Preston (University of East London).***